

MURBER IBOLYA**A burgenlandi impériumváltás
1918–1924: kikényszerített
identitásképzés és politikai erőszak****Bevezetés és historiográfia**

Az Osztrák–Magyar Monarchia elveszítette az első világháborút, és 1918 őszén felborult a régi rend. Az általános bizonytalanság és a sokrétű átalakulásokból fakadó képlékenység nyitotta meg az utat a két fő vesztes utódállam, Ausztria és Magyarország közötti határ újrarajzolása előtt is.¹ A nyugat-magyarországi megyék többségében németek lakta területei az első világháborús vereség és az azt követő posztimperiális átmenet következtében kerül Ausztriához. A nyugat-magyarországi/burgenlandi impériumváltás nem endogén regionális igények artikulációjának eredménye volt. Ausztria a korabeli szóhasználatnál élve nem a wilsoni „népek önrendelkezési jogának” köszönhette legkisebb tartományát, hanem a közép-európai geopolitikai egyensúly felbomlásának és a sikeres osztrák saint-germaini lobbinak. A két vesztes állam közötti, nemzetközivé tett regionális területvita plasztikusan tükrözte vissza az első világháborút lezáró közép-európai területi átrendeződés ad hoc jellegét, illetve komplexitását is.

A világháborús győztesek szeme előtt általánosságban egy új, tartós, igazságos és globális nemzetközi rend képe lebegett.²

¹ Köszönettel tartozom a németországi Alfried Krupp Wissenschaftskolleg Greifswaldnak, amely 2017–2018-ban az „Alfried Krupp Junior-Fellowship”-em keretében lehetővé tette a jelen tanulmány megírását.

² Eckart CONZE: *Die große Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*. Siedler, München, 2018.

A „túlterhelt békét”³ Versailles-ban kialakuló győztes nagyhatalmak a magyar Tanácsköztársaság ideje alatt döntöttek úgy, hogy helyt adnak a szintén vesztes Ausztria nyugat-magyarországi területre bejelentett igényének. A kérdésben azonban nem kérték ki a magyar félnek, az odaitélt terület évszázados birtokosának a véleményét. Ugyanakkor a világháborús győztesek aktuális és sokrétű információkra és helyi terepfelmérésekre támaszkodva hozták meg döntésüket. Az 1919. szeptemberi saint-germaini osztrák békeszerződésben lefektetett, majd 1920. júniusban a trianoni békeszerződés által is megerősített határvonalat azonban jelentősen befolyásolták a regionális (katonai) erőviszonyok és a félkatonai erők, hiszen a soproni népszavazást a helyi szabadcsapatok otléte és aktivitása erőltette ki. E népszavazás kivételével azonban a helyi lakosság többnyire elszenvédője, és nem aktív alakítója volt az impériumváltásnak. Az államhatár végső, pontos helyi lefutását az 1924-ig működő, nemzetközi összetételű határmegállapító bizottság rögzítette. A helyi igények figyelembevétele érdekében több alkalommal került sor a lakossági elképzelések meghallgatására is. Ennek folyamányaként közel egy tucat falu hovatartozása változott meg a két békeszerződésben rögzítettekhez képest.

Azonban minden igyekezet ellenére az osztrák–magyar határvidék továbbra is egy nyelvileg és vallásilag is heterogén peremvidék maradt. Így a horvát nyelvű közösség és a romani nyelvet beszélő roma népesség számára is a kisebbségi lét maradt a megélt valóság a határ mindkét, illetve mindhárom⁴ oldalán. Eközben az addig többségi magyar léthez hozzászokott magyar anyanyelvűek Burgenlandban kisebbségi helyzetbe kerültek, és az addigi német nyelvű kisebbség a nemzetalkotó német nyelvű közösség részévé vált. A térség periferikus jellegéből fakadó heterogenitás komplexitását tovább fokozta a térség lakosságának többnyelvűsége és a felekezeti sokszínűség is, amely az egyén szintjén gyakran a többnyelvűséget, illetve a

³ Jörn LEONHARD: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923*. C. H. Beck, München, 2018.

⁴ Nemcsak Ausztriába, hanem Csehszlovákiába is kerültek grádistyei horvátok és romani nyelvet beszélő romák.

nyelvi-vallási identitások átfedését és egyidejűségét is jelentette. Vallásilag is kevert volt a lakosság: a soproni evangélikusok mellett a vidéki lakosság többsége római katolikus volt, míg a zsidók aránya egyes kistelepüléseken akár az 50%-ot is elérte.⁵

Az osztrák–magyar határvidék életét az első világháború utáni években nagyban befolyásolta a politikai és a paramilitáris erőszak jelenléte. A történeti kutatásokban az utóbbi évtizedben kiemelt szerepet kapott az 1917–1923 között Kelet- és Közép-Európában zajló, civilekkel szembeni politikai erőszak története. Ennek számos transznacionális és globális aspektusát térképezte fel Robert Gerwarth kollégáival a dublini *Centre for War Studies* (UCD) keretében.⁶ Az általuk is vizsgált erőszakhullám nem került el a közép-európai határrendezés neuralgikus pontjait sem. Az első világháború utáni területrendezés során Közép-Európa vitatott területi kérdéseiben csak akkor került sor népszavazás formájában a demokratikus és kollektív akaratkinyilvánításra, ha az érintett térségben azt megelőzően regionális (para)militáris összetűzésekre is sor került. Így Közép-Európában a nyelvi (etnikai) alapon vitatott területek esetében a wilsoni „népek önrendelkezésének” megvalósulásához szükség volt a világháborúban elszabadult politikai erőszak tartós jelenlétére is.

A nyugat-magyarországi kérdés is része volt az első világháború végén átmenet nélkül folytatódó közép- és kelet-európai erőszak történetnek.⁷ A háborús mozgósítás 1914-ben ugyan átmenetileg elfedte a Habsburg Birodalomban is a meglévő társadalmi törésvonalakat, azonban 1916-tól ismét a felszínre törtek a háború gazdasági és társadalmi terhei miatt a modernizáció-

⁵ A Burgenlandi Tartományi Kormány hivatalos honlapja: <https://www.burgenland.at/themen/wissenschaft/opferdatenbank/opfergeschichten/die-ansiedelung-juedischer-familien-im-burgenland/> (letöltve: 2019. 05. 13.).

⁶ A Centre for War Studies des University College of Dublin linkje: <https://www.ucd.ie/warstudies/> (letöltve: 2019. 05. 13.). Két témába vágó, meghatározó munka: Robert GERWARTH–John HORNE (Hrsg.): *Krieg im Frieden. Paramilitärische Gewalt in Europa nach dem Ersten Weltkrieg*. Wallstein, Göttingen, 2013; Robert GERWARTH: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. Allen Lane, London, 2016.

⁷ Jay WINTER: *1914–18. The Great War and the shaping of the twentieth century*. Ian F. W. Becket, London 1996.

val összefüggő tartós ellentétek. A társadalom egésze mobilizálódott, egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a politikai jellegű követelések, illetve a kollektív erőszak formái is megváltoztak.⁸ A háború végén a lakosság már nem csak a külső, hadviselő országokkal szemben vált mobilizálhatóvá. A megszokott rend felborulásával, illetve a jövőtől, a forradalomtól, a létbizonytalanságtól való félelem növekedésével párhuzamosan a lakosság is egyre fogékonyabbá vált a „belső ellenséggel” szembeni mozgósíthatóságra is.

Ami a burgenlandi impériumváltás historiográfiai lefedettségét illeti, a régebbi és újabb monografikus munkák többsége a politikatörténeti eseményekre, a határhúzás nagypolitikai és nemzetközi kontextusaira fókuszál.⁹ A szerzők egy része, osztrák és magyar oldalon egyaránt, a saját országa sérelmi narratívájából indult ki. A szakmai forráskiválasztás és -kritika szabályait többségében figyelmen kívül hagyó szerzők főként arra a kérdésre koncentráltak, hogy mennyiben volt jogos vagy éppen jogtalan Burgenland Ausztriának és Sopron Magyarországnak ítélése.

A Burgenland-kutatás egyik fehér foltja maradt Villani Frigyes báró tevékenysége, noha az események szereplőközpontú megközelítése jelentősen hozzájárulna a világháborút követő impériumváltásokra jellemző korabeli *mind map* megrajzolásához. Villani a soproni népszavazás magyar megfigyelője, illetve a határmegállapító bizottság magyar tagja volt, a tevékenységé-

⁸ Ibolya MURBER: *Il lungo 1917 e la caduta della monarchia asburgica. Diacronie. Studi di Storia Contemporanea*, 2019/1. 1–20.

⁹ A teljesség igénye nélkül: Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés 1918–1919*. Akadémiai, Budapest, 1962; ORMOS Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Gordius, Győr, 1990; ZSIGA Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország?* Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart, 1991; BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Magyar Nyugat, Vasszilágy, 2008. Egy politikatörténeten túllépő monográfia: Gerhard SCHLAG: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 2001. Üdítő kivétel a két széles merítésű munka: Andrew F. BURGHARDT: *Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland*. University of Wisconsin Press, Austria–Madison, 1962; Frank N. SCHUBERT: *Hungarian Borderlands: From the Habsburg Empire to the Axis Alliance, the Warsaw Pact and the European Union*. Continuum, New York–London, 2011.

ről szóló jelentése magyarul is olvasható.¹⁰ Míg a Burgenland-historiográfiában a magyar félkatonai alakulatok akciói kitüntetett figyelmet kapnak, kis könyvtárnyi „szakirodalommal” rendelkeznek, addig a hasonló jellegű, bár gyengébb intenzitású, osztrák paramilitáris tevékenységek tudományos feltárása mind a mai napig várat magára. Egy másik fehér folt a burgenlandi erőszaktörténetben a magyar és osztrák paramilitáris tevékenységek finanszírozási és gazdasági háttere. Hiszen ne felejtjük el, hogy a katonák zsoldot kaptak, és a felfegyverzésük is pénzbe került, bár az is igaz, hogy a frontról szervezetlenül hazatérő katonák gyakran megtartották fegyverüket. Szerencsére a nemzeti sérelmi politikán túllépve az utóbbi két évtizedben egyéb aspektusokra fókuszáló tudományos munkák is születtek,¹¹ amelyek az új határhúzás miatti identitásváltozást¹² és a gazdasági tér alakulását¹³ is vizsgálták. Azonban a transznacionális folyamatok, a határon átnyúló helyi, regionális kétoldalú mozgások és hatások, illetve ezek szoros összefonódása és egymásra hatása mind a mai napig nem, vagy csak érintőlegesen képezik a térség historiográfiai feldolgozásainak részét, így bőven akad még kihívás a térséggel foglalkozó történészek számára. Az *entangled history* segítségével láthatóvá tehetők a határon átnyúló kapcsolatok, míg a regionális történelem (*Regionalgeschichte*) segítségével feltárhatók lennének a politikátörténet eseménytörténetén túlmutató korabeli regioná-

¹⁰ VILLÁNI Frigyes: *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határmegállapításról*. Székely, Sopron, 1923.

¹¹ Kiváló új politikátörténeti elemzések: Béla RÁSKY: *Vom Schärfe der Unschärfe. Die Grenze zwischen Österreich und Ungarn 1918–1924*. In: Helmut KONRAD–Wolfgang MADERTHANER (Hrsg.): *Das Werden der Ersten Republik. Der Rest ist Österreich*. I. Carl Gerold's Sohn, Wien, 2008. 138–158.; Richard LEIN: *Die „Burgenlandnahme“ 1918–1924*. In: Maximilian GRAF–Alexander LASS–Karlo RUZICIC–KESSLER (Hrsg.): *Das Burgenland als internationale Grenzregion im 20. und 21. Jahrhundert*. Neue Welt, Wien, 2012. 1–43.

¹² Peter HASLINGER: *A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921–1938*. *Regio*, 2000/4. 67–92.; TÓTH Imre: *Identitás és regionalizmus. A regionális identitás egy esete (?) – Nyugat-Magyarország*. *Közép-Európai Közlemények*, 2008/1. 99–105.

¹³ GYÓRI Róbert–JANKÓ Ferenc: *Nyugat-Dunántúl és Burgenland regionális fejlettségi különbségeinek alakulása 1910 és 2001 között*. *Soproni Szemle*, 2009/2. 226–249.

lis diskurzusok is. Szintén mind a mai napig elkerülte a történészek figyelmét a világháború alatt és az azt követő viharos években zajló intenzív csempészés története is, pedig ez a kutatási terület is képes transznacionális perspektívája miatt felülírni a kizárólag nemzetállami határookban és struktúrákban gondolkodó megközelítéseket. A határmenti feketekereskedelem története jól szemléltetheti, hogy a helyi lakosság és a regionális erőközpontok milyen módon képesek a központtól (Budapest, Bécs) való távolságuknak köszönhetően a határvidék helyzetének aktív és szuverén alakítására.

Nyugat-Magyarország az első világháború előtt és alatt

A nyugat-magyarországi terület nem alkotott soha egységes régiót, nem rendelkezett egységes, más régióktól konkrétan lehatárolt gazdasági, természeti és társadalmi sajátosságokkal. Ennek köszönhetően a térségnek nem volt az első világháború előtt önálló neve.¹⁴ Megnevezésének kérdése mindaddig fel sem merült, amíg a tradicionális területi hovatartozás meg nem kérdőjeleződött. Egészen a Burgenland név 1920-as évekbeli általános elfogadásáig a 20. század eleji *Deutsch-Westungarn*, magyarul *(Német-)Nyugat-Magyarország* nyelvi konstrukció volt a közéleti és a politikai diskurzus meghatározó kifejezése. A névadási nehézséget Ausztria is örökölte, hiszen eltartott egy ideig, amíg a *Vier- és Dreiburgenland*ból egyszerűen Burgenland lett. A térség markáns nyelvi-vallási heterogenitását és a nemzeti identitások tisztázatlanságát tükrözte, hogy az első világháborút követő általános válság és orientációvesztés állapotában több nyelvi-területi alapú politikai konstrukció is született a térségben: *Republik Heinzenland*/Hiénc Köztársaság (1918), *Murska Republika*/Vendvidéki Köztársaság (1919) és a *Lajtabánság* (1919).

Az 1910-es évek közepén bécsi nagynémet körök vetették fel először, hogy *(Deutsch-)Westungarn* nyelvi alapon tartozhatna a

¹⁴ Tóth Imre: I. m. 101.

magyar helyett az osztrák birodalomrészhez is.¹⁵ Ekkor ennek a békés, birodalmon belüli impériumváltásnak nem volt sem Bécsben, sem az érintett térségben komolyabb visszhangja. A helyi német nyelvű lakosság etnikai-politikai mobilizációja ekkor még alacsony volt,¹⁶ amely megfelelt a Habsburg Birodalom számos régiójára a 19. század végén jellemző szerény politikai-nacionalista aktivitásának.¹⁷ A soproni és kőszegi tanintézmények voltak a térség középfokú oktatási központjai, ami egyben a magyar nemzettudat erősítését is jelentette, illetve a német nyelvű etnikai csoportképződés ellen hatott. A helyi német nyelvű értelmiségnek még Sopronban sem alakult ki erős, a „németiség” védelmében politikailag aktívvá váló magja.

A 20. század elején a döntően mezőgazdasági térség tér- és gazdaságszerkezetét sajátos kettősség jellemezte. A terület közel egyharmadát tette ki az exportra termelő nagybirtok, amely az Esterházy, a Batthyány és az Erdődy családok kezén volt.¹⁸ Az önellátásra és a helyi, regionális piacra termelő kisbirtokok adták a terület egynegyedét.¹⁹ A mérsékelt iparosodó városokkal (Sopron, Szentgotthárd, Moson, Magyaróvár) szemben az ipar nélküli kistelepülések és aprófalvak túlsúlya állt. A fejlettségbeli különbségek nem a térség nyelvi, vallási tagozódása mentén alakultak ki.²⁰ A helyi fejlődési és gazdasági potenciált elsősorban a korszakban kiépülő főbb közlekedési útvonalak iránya, az ipari központoktól (Bécsújhely), illetve az osztrák nagyvárosi felvevőpiacoktól (Bécs és Graz) való távolság befolyásolta. Ez a tér- és gazdaságszerkezet alakította a kereskedel-

¹⁵ NAGY Iván: *Nyugat-Magyarország Ausztriában*. Taizs József, Pécs, 1937. 23.

¹⁶ Peter HASLINGER: I. m. 69.

¹⁷ Pieter M. JUDSON: *Habsburg. Geschichte eines Imperiums 1740–1918*. C. H. Beck, München, 2017.

¹⁸ A nagybirtokok szerepéről a térségben bővebben Eddie M. SCOTT: A földbirtokos elit Burgenlandban és Nyugat-Magyarországon 1893–1935 között. *Történelmi Szemle*, 1998/1–2. 43–59.

¹⁹ Eddie M. SCOTT: *Historisches Verzeichniss der Grundbesitzer des Burgenlandes. Burgenland Történelmi Gazdacimtára 1893–1930*. Burgenländische Forschungen. Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt, 1999. 194.

²⁰ GYÖRI Róbert–JANKÓ Ferenc: I. m. 233.

mi kapcsolatokat és a lakosság munkavállalási mobilitását is. A 19. század utolsó harmadában a regionális kis- és nagyvárosi piacok vonzáskörzetét a kelet–nyugati irányú vasútvonalak háttárazták meg. A térség kereskedői a környező nagyvárosokba gabonát, szénát, bort, halat szállítottak. A 19. század második felében a széles körű iparosítás hiánya miatt jellemzővé vált a tartós elvándorlás, amely a magyar nyelvű térséget kevésbé érintette, mint a német és horvát ajkú közösségeket. Az agrártúlnépesedésből fakadó munkavállalási célú mobilitás nyugati irányú volt: a déli terület Grazhoz, az északi Bécshez kötődött. A térség férfi munkavállalóinak zömét Bécs, Bécsújhely és Graz gyárai vonzották. A női lakosok többsége a császárvárosban helyezkedett el háztartási alkalmazottként. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint csak Vas vármegyéből 7260 nő dolgozott Bécsben.²¹ Jelentős volt a tengerentúli kivándorlás is, ami ekkor elsősorban az Egyesült Államokba irányult.²²

Az első világháború felgyorsította és katalizálta²³ a 19. században megindult politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat Európában, nem történt ez másként Nyugat-Magyarország esetében sem. A mezőgazdasági területek túlnépesedése és szorongató munkanélkülisége megszűnt, ami részben az általános hadkötelezettség következménye volt. Másrészt a térség férfi lakosságának egy részét munkaszolgálatra kötelezték a kelet-ausztriai hadüzemekben. Az Egyesült Államok által elrendelt bevándorlási stop miatt azonban megszűnt a tengerentúli kivándorlás. Másrészt a hadikonjunktúrának és az osztrák birodalomrész egyre fokozódó élelmiszer-ellátási nehézségének köszönhetően fellendült a térség kereskedelme. A nagybirtokok termékeiket garantált áron vásárolták fel a hadsereg ellátására a hadellátó központok. A háború előrehaladtával Bécs egyre kevésbé volt képes megszervezni és biztosítani az osztrák

²¹ BOTLIK József: Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez III. Nyugat-Magyarország / Westungarn az ország egyik legfejlettebb vidékévé válik (1867–1914). *Honismeret*, 2008/1. 75.

²² Wallern település krónikája: <http://wallern-im-burgenland.weebly.com/auswanderung-nach-amerika.html> (letöltve: 2019. 05. 13.).

²³ Aribert REIMANN: *Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator? Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2004/29–30. 30–38.

területek civil lakosságának élelmiszer-ellátását. Így 1916-tól az osztrák kereslet és kínálat egyensúlyvesztése fellendítette a nyugat-magyarországi térségen keresztül zajló csempészetet is. A csempészéssel szemben a magyar állam folyamatos lépéshátrányban volt, miközben ugyan megkésve, de számos kiviteli tilalmat léptetett életbe a magyarországi élelmiszer-ellátás biztosítására. Az illegális, nyugatra tartó kereskedelem azonban az 1920-as évtized közepéig meghatározó eleme maradt a térség gazdasági tevékenységének. A háború utolsó két esztendejében az alsó-ausztriai és stájer hadiüzemekben dolgozók és a kelet-ausztriai nagyvárosok lakosai számára egyre inkább a nyugat-magyarországi térségen keresztül zajló csempészés jelentette az elégséges élelmiszerhez jutás egyetlen lehetőségét. Noha Ausztria mezőgazdasági termékek iránti igénye ösztönzőleg hatott a nyugat-magyarországi térség mezőgazdasági termelésére, a feketekereskedelemből származó pénzbeli megtakarítások többnyire elvesztek a háború utáni osztrák és magyar infláció következtében.²⁴ A háború alatt Bécsben az a kép alakult ki, hogy Nyugat-Magyarország látja el Ausztria keleti felét élelmiszerrel. Erre a közhiedelemre hivatkozott a Renner-kormány, amikor az 1919. nyári saint-germaini tárgyalásai során bejelentette igényét a nyugat-magyarországi térségre. Az osztrák érvelés azonban csak részben fedte a valóságot: hiszen valóban a nyugat-magyarországi határon át érkezett a csempészett áru Ausztriába, azonban a termékek nemcsak a szűken vett háttérségből, hanem az egész Dunántúlról és a Kisalföldről is származtak. Másrészt a burgenlandi terület vélt és valós mezőgazdasági kapacitása messze elmaradt a Bécs által reméltéktől.

²⁴ Tamara SCHEER: Die Kriegswirtschaft am Übergang von der liberalen-privaten zur staatlich-regulierten Arbeitswelt. In: Helmut RUMPLER (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band XI.* Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2016. 483.

1918 ősze–1919 tavasza: az osztrák igény bejelentése és az erőszak megjelenése

1918 késő őszen az osztrák–magyar közös birodalom elveszítette a háborút. Bécs és Budapest egyaránt megpróbálta saját országa számára a közös birodalomból a lehetséges legnagyobb örökségrészt átmenteni, aminek hivatalos fórumává a közös likvidáló bizottsági tárgyalások váltak.²⁵ Az 1918. november 18-i osztrák minisztertanácsi ülésen Karl Renner ideiglenes kormányfő beterveztette Német-Ausztria²⁶ igényét a nyugat-magyarországi négy megye többségében német lakosú területeire.²⁷ Ez az igénybejelentés az 1918. őszi Anschlusspárti közhangulatban kedvező visszhangot váltott ki, hiszen ezáltal a Magyarország nyugati határsávjában élő német nyelvű lakossági többség is a megvalósítandó nagynémet államalakulat részévé válhatott volna. Renner kancellár előterjesztésének személyes érintettsége is volt. A szociáldemokrata politikus felesége 1890-ben Luise Stoicsics néven, horvát anyanyelvűként született a Magyar Királyság területén, a dél-burgenlandi Németújvárott (Güssing), ahol saját bőrén tapasztalta a századforduló utáni erőszakos magyarosító iskolapolitikát. Az osztrák ideiglenes nemzetgyűlés az 1918. november 22-i törvény (Staatserklärung) 5. pontjában, jogszabályi szinten is kinyilvánította igényét a négy nyugat-magyarországi vármegye német lakta területeire.²⁸

Ezzel az osztrák lépéssel a Nyugat-Magyarországon élő német ajkú lakosságra kívülről, Ausztriából erőltettek rá egy új csoportképződési dinamikát. Ami a következő, rendszerváltásoktól és politikai erőszaktól viharos években nemcsak orientá-

²⁵ SZÁVAI Ferenc: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyona*. Pro Pannonia, Pécs, 1999.

²⁶ Az 1918. november 12-i államformáról szóló törvény 2. pontjában Német-Ausztria magát a Német Köztársaság részének deklarálta.

²⁷ ÖStA (Österreichisches Staatsarchiv) AdR (Archiv der Republik) BKA (Bundeskanzleramt) SRP (Staatsratsprotokolle) 36. am 18. November 1918.

²⁸ *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich* Nr. 41. 1918, Staatserklärung von 22. November 1918 über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebiets Deutschösterreichs, Artikel 5.

cióvesztéshez és identitásválsághoz, hanem a helyi identitások többszöri átrétegződéséhez is vezetett.

Míg 1918 novembere a frontokon harcoló katonák számára a fegyvernyugvást és a háború végét hozta el, addig Nyugat-Magyarországon, ahogy oly sok más kelet- és közép-európai régióban, ekkor szabadult el a fegyveres erőszak. A háború végén megingott a lakosság lojalitása az állami hatalommal szemben, a vereség megkérdőjelezte a háborús terhek értelmét. A lakosság traumatikus tapasztalatait erősítették a frontról hazaáramló katonák negatív élményei, ami egyfajta „kollektív csalódottság” érzésében és a feleslegesnek tűnő áldozatok helyi felelőseinek keresésében csapódott le. Többnyire az egész, felbomlóban lévő Monarchia területére jellemzőek voltak a szervezetlen és spontán erőszakos akciók. A vidéki lakosság „frusztrált dühkitörései” elsősorban a helyi autoritást megtestesítő személyek ellen irányultak, nem kapcsolódtak hozzájuk határozott politikai követelések.²⁹ Az ideiglenes kormányok az általános lojalitás- és orientációvesztés feltartóztatása érdekében a Monarchia utódállamaiban azonnal megkezdték az állami erőszakszervezetek, a polgár- és népőrségek megszervezését a hazatérő k. u. k. katonákból.³⁰ Ennek célja az állami erőszak-monopólium megőrzése és a frontról hazakerülő fegyverek legalább részleges kontrollálása volt. A nyugat-magyarországi községek is megszervezték a saját népőrségeiket.

Az új állami erőszakszervezetek ütőképessége azonban nem bizonyult elegendőnek a lakossági elégedetlenség és elkeseredettség kanalizálására, ami a városokban többnyire szervezett sztrájkok és demonstrációk formájában nyilvánult meg. A nyugat-magyarországi térségben nem az elszakadási mozgalmak, hanem a köztörvényes bűncselekmények generálták az erőszakot. A frontról hazatérő katonák Nyugat-Magyarországon is raboltak és fosztogattak, gyakran antiszemita felhanggal. Továbbá

²⁹ A vidék forradalmáról újabban Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa, Budapest, 2018. 172–186.

³⁰ Francis L. Carsten: *Revolutionen in Mitteleuropa 1918–1919*. Kiepenheuer-Witsch, Köln, 1973. 21.

jellemző volt a tettegesség az *ancien régime* helyi képviselőivel: a csendőrséggel, a jegyzővel, sőt egyházi személyekkel szemben is.³¹ Az első világháború végére a politikai hatalom megingásával párhuzamosan a traumatizált társadalom hagyományos szociális kohéziója meggyengült, az új bécsi és budapesti hatalmi központok számára egyaránt ennek helyreállítása jelentette a háború utáni válságkezelés egyik legnehezebb kihívását.

1918 végén Nyugat-Magyarországot is a „régí” és az „új” egyidejűsége, a közigazgatási struktúrák töredezettsége, az esetenkénti vezetőcsere és az általános dezorientáltság jellemezte. Kérdéses volt, hova és kinek a fősége alá fog tartozni Nyugat-Magyarország, kinek az államával szemben kell(ene) lojálisnak lenni. A zavarosban halászás ideje volt ez. Ahogy a vesztes országok többségében, úgy a későbbi Burgenland területén is megindult a leszerelt tisztek és katonák által generált fegyveres erőszak második hulláma, amely már politikai célokat is megfogalmazott. A politikai erőszak első, áldozatokat még nem követelő megnyilvánulása az 1918. december eleji, katonatisztek részvételével megszervezett néhány napig fennálló *Republik Heinzenland* (Hienc Köztársaság) kikiáltása volt.

A nyugat-magyarországi térség tiszavirág-életű nyelvi-politikai területi konstrukcióinak voltak közös vonásai. 1. A vezetőik az önálló állami léttel a világháborús győztesek által kijelölt határok megváltoztatását szerették volna elérni. 2. Értelmi szerzőik, katonai vezetőik nem helybéli, leszerelt k. u. k. tisztek voltak. Ők valamilyen „nemzetmentő” cél érdekében, kapcsolati tőkájükre építve fegyvert és pénzt szereztek az akcióhoz. 3. A nyugat-magyarországi „államalapító” akciók csupán a létezésükkel politikai-területi engedményt, átrendezést értek el az „ellenséges” szomszédos országban. 4. A kisállamok vezetőinek információi a nemzetközi erőviszonyokról és a helyzet komplexitásáról meglehetősen szegényesek voltak. A kalandor tervek messze elrugaszkodtak az új területi, geopolitikai realitásoktól, „vak mozgástérben” tevékenykedtek, így már a kezdetektől kudarcra voltak ítélve. 5. A kisállamok által kedvezményezett és

³¹ Ehhez számos példa: Gerhard SCHLAG: I. m. 114–115.

támogatott kormányzat ugyan hivatalosan elhatárolódott a katonai akcióktól, miközben az általa okozott bővülő külpolitikai mozgásteret meglegedettséggel konstataálta.

A Hienc Köztársaság érdemi vezetője Albert Ritter vorarlbergi leszerelt k. u. k. tiszt, a kisállam célja pedig a térség Ausztriához történő csatolásának elősegítése volt. A Károlyi-kormány 1918–1919 fordulóján a nyugat-magyarországi német lakta terület megszerzésére irányuló osztrák kormányzati aspirációkra, a hivatalosan artikulált területigényre és a Hienc Köztársaságra is az engedmények és megszorítások közötti lavírozással válaszolt. Egyrészt az 1918. novemberi osztrák területigény bejelentésére a magyar kormány reakciója az Ausztriába történő gabonaszállítás leállítására volt. Továbbá Budapest az 1918. év végi erősödő osztrák csatlakozáspárti propagandára és a kisebb volumenű fegyveres akciókkal szemben határrendőrségi kordon felállítását rendelte el.³² Az öt kilométerenként felállított határőr megfigyelő pontok a fegyver- és élelmiszer-csempészés mellett az osztrák propaganda feltartóztatását is szolgálták. 1919 elején Budapest nyugati határszél politikáját egyre inkább a kollektív engedmény politikája jellemezte. A Berinkey-kormány 1919. január 29-én keltezett 1919: VI. számú néptörvényben rendelkezett „A magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”.³³ Ezzel a magyar fél de jure is elismerte a nyugat-magyarországi németség csoportidentitását. A másik oldalon Otto Bauer szociáldemokrata külügyminiszter különösen az osztrák katonai infrastruktúra használatát kifogásolta és ellenezte a hiencföldi akcióban.³⁴ Azonban sem Bécsben, se Budapestben nem merült fel a katonai ellenlépés szükségessége. Fontos azonban leszögeznünk, hogy Ausztria nyugat-magyarországi területszerző politikája nagyban eltért a többi utódállamra és a közép-európai térségre jellemző területszerző akcióktól, hiszen Bécs katonailag nem foglalta el az általa igényelt

³² SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai, Budapest, 1969. 74–75.

³³ *1919. évi törvények gyűjteménye*. M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1919. 20–23.

³⁴ ÖStA AdR Neues Politisches Archiv (NPA) Ungarn 9/1. Zl: 2536/1. Staatssekretär Bauer an Staatskanzlei, 11. 12.1918.

területet, *fait accompli* helyzetet teremtve. A bécsi kormányzat irányító többségét 1918–1920 között a szociáldemokrata párt biztosította. A demokratikus út mellett állást foglaló baloldali pártvezetés már a világháború végén az annexiómentes békét és a megegyezésre épülő nemzetközi kapcsolatokat hirdette, és a tárgyalás politikáját, a versailles-i döntéshozók érvekkel történő meggyőzését választotta, mint utóbb kiderült, sikeresen.

1918 végén a nyugat-magyarországi terület hovatarozásának kérdése a bécsi és a budapesti kormányzat között értelemszerűen feszültséget és eltávolodást generált. A határvidék lakossága nem követte az aktuális központi politikai akaratot. Mindennapjait a határ nyújtotta előnyök és a határokat átívelő transznacionális kapcsolatok kihasználása alakította, törekedett az átjárható országhatár nyújtotta lehetőségeket gazdaságilag kamatoztatni, a feketekereskedelem tovább virágzott. Az Ausztriába irányuló magyar gabonaszállítás 1918. késő őszi visszatartása miatt még szűkösebbé vált Ausztriában az állami élelmiszer-ellátás. Az élelem beszerzése érdekében a határon túlnyúló informális kapcsolatok jelentősége megnőtt. Például osztrák szociáldemokraták keresték fel magyar elvtársaikat az élelmiszerhez jutás reményében. A soproni és a bécsűjhelyi munkástanácsok képviselői december elején a kölcsönös segítségnyújtás lehetőségéről tárgyaltak.³⁵ A határ nyújtotta lehetőségek azonban korlátozottak voltak, a vidéki paraszti lakosságban felgyülemlett feszültséget ez nem volt képes levezetni. A magyar kormány 1919. február 19-én a XVIII. néptörvényben ugyan elrendelte a „földművelő nép földhöz juttatását”, de ennek gyakorlati kivitelezését lebegtette. Már a Tanácsköztársaság kiáltása előtt, 1919 februárjában, a későbbi Burgenland egyik legszegényebb, déli régiójában, a vasvörösvári (rotenturmi) Erdődy-uradalomban a helyi parasztek erőszakkal lefoglalták az eladásra kerülő faszállítmányt mint állami tulajdont, az ellenük bevetett csendőrségi alakulatnak pedig fegyveresen ellenálltak.³⁶

³⁵ *Grenzpost*, 1918. december 5.

³⁶ RÁCZ János (szerk.): *A Tanácsköztársaság Vas megyében: Tanulmányok*. Magyar Szocialista Munkáspárt Vas megyei Bizottsága, Szombathely, 1980.

1919 tavasza, 1919 nyár vége: a fegyveres politikai erőszak kiterjedése

A Tanácsköztársaság budapesti kikiáltása vidéken nem hozta magával a közigazgatás és a helyi politikai elit automatikus kicserélődését. A nyugati megyék főispánjai elfogadták az új fővárosi vezetést, a korábbi közigazgatási adminisztráció is a helyén maradt.³⁷ Azonban az új tanácskormány közvetlen budapesti megbízottat küldött Sopronba. Kellner Sándor feladata volt az új városvezetés, a helyi direktórium megszervezése. Március 28-án tartott beszédében, amelyet a helyi újság is leközölt, kifejtette, hogy Nyugat-Magyarországnak fontos szerep jut az új rendszer Ausztriába történő létfontosságú „exportjában”, továbbá meghirdette a társadalmi és gazdasági átalakítás elemeit, így a tanácsok létrehozását és az államosítást is.³⁸ A határmenti lakosság életét néhány intézkedés különösen befolyásolta. Így a bevezetett alkoholtilalom ellensúlyozása végett a helyi borosgazdák és a kereskedők tovább növelték a Bécsbe irányuló legális és illegális kivitellüket. A Károlyi-féle kormányok időszakával szemben a tanácskormány intenzív szimbolikus politikával is kifejezte ragaszkodását a térséghez. Kun Béla május 20-án személyesen is ellátogatott Sopronba, és ott nyilvános beszédet is mondott.³⁹

1919 tavaszán Bécs figyelmét elsősorban Karintia és Stájerország délszláv megszállása kötötte le.⁴⁰ Május elején Dél-Karintia fegyveres megvédését jobboldali félkatonai egységek, Heimwehrek vállalták fel. Tavasz végén az Otto Bauer vezette osztrák külügyminisztérium elsődlegesen a békedelegáció előkészítésére és a karintiai területek megvédésére koncentrált, így Burgenland hovatarozásának ügye, ahogy a magyar

21.

³⁷ Gerhard SCHLAG: I. m. 176.

³⁸ *Oedenburger Zeitung*, 1919. március 28. 2–3.

³⁹ *Vörös Újság*, 1919. május 21. 1–2.

⁴⁰ Klaus KOCH–Walter RAUSCHER–Arnold SUPPAN: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938*. (ADÖ) Band 2. Im Schatten von St. Germain. 15. März bis 10. September 1919. Verlag für Geschichte und Politik–R. Oldenbourg, Wien–München, 1994. 16–17.

Tanácsköztársaság is, csupán másodrendű kérdés volt.⁴¹ Az ausztromarxista külügyminiszter határozottan elvetette egy bolsevik diktatúra ausztriai átvételét, és ugyancsak elutasította Burgenland katonai elfoglalását, hiszen a szociáldemokrata vezetés elítélte a területi annexiót. Az osztrák vezetés – joggal – abban bízott, hogy diplomáciai úton is eredményt érhet el az ügyben, és majdani békedelegációja képes lesz a világháborús győzteseket meggyőzni Burgenland Ausztriának ítéeléséről.

A Tanácsköztársaság nyugat-magyarországi vezetői intenzív árucserre-kapcsolatot ápoltak a kelet-ausztriai ipari központok szociáldemokrata vezetőivel. A magyar fél élelmiszert szállított az ellátási nehézségekkel küzdő osztrák ipari üzemek munkásainak, amiért cserébe fegyvert kaptak. Ezekről a helyi, regionális „magánakciókról” a budapesti és a bécsi kormánynak is tudomása volt.⁴² Már a háború utolsó éveiben is jellemzőek voltak a térségre az ilyen transznacionális, regionális erőközpontok, tartományok által lebonyolított közvetlen, elsősorban élelmiszer megszerzésére irányuló cserekapcsolatok.⁴³ A háború után a központi hatalom meggyengülésével és az osztrák élelmiszerhiány fokozódásával ezek még intenzívebbé váltak. Az illegális árukereskedelemben a frontról hazatért katonák is bekapcsolódtak,⁴⁴ fegyvereiket megtartva a határ menti mindennapok részévé tették a fronton átélt erőszakkultúrát, ami a helyi lakosság biztonságérzetét tovább csökkentette. Fegyveres összecsapásokra is sor került a magyar „fegyveres csempészbandák” és az osztrák csendőrség között.

Az antant a magyar Tanácsköztársaság elleni „feltartóztatási politika”⁴⁵ részeként előírta az osztrák–magyar határelenőr-

⁴¹ Ernst HANISCH: Im Zeichen von Otto Bauer. Deutschösterreichs Außenpolitik in den Jahren 1918 bis 1919. In: Helmut KONRAD–Wolfgang MADERTHANER (Hrsg.): I. m. 220–221.

⁴² GÁBOR Sándorné: *Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság*. Akadémiai, Budapest, 1969. 117.

⁴³ Hans LOEWENFELD–RUSS: *Im Kampf gegen den Hunger. Aus den Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918–1920*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1986. 167–179.

⁴⁴ ÖStA AdR NPA fasc. 881. Ung. I/7. 3433/4. 1. 05.1919.

⁴⁵ MURBER Ibolya: *Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően*.

zés megerősítését is, nemcsak az illegális áruforgalom, hanem a „bolsevik ideológia” feltartóztatása érdekében is. Az osztrák–magyar határra, illetve a Bécsújhelyen felállított új csendőrségi határellenőrzési központba német nyelvű csendőröket vezényeltek át Ausztria megszállt területeiről, akik azonban helyismeret hiányában nem tudták az illegális határforgalmat megszüntetni.⁴⁶ Ausztria két szempontból is jelentős volt Magyarország számára: az egyetlen olyan ország volt, amellyel nem állt hadiállapotban. Másrészt nyugati szomszédunk nem csatlakozott a Magyarországgal szembeni kereskedelmi blokádhhoz sem. Bécs és Budapest 1919. április 3-án rövid életű kereskedelmi barter-szerződést (Kontingentsvertrag) írt alá.⁴⁷ Az amerikai antant-misszió nyomására 1919. június végén azonban Bécsnek is le kellett zárnia a magyar határt a kereskedelmi kapcsolatok előtt, ami a feketekereskedelem további fellendülését eredményezte.

1919 folyamán jelentős volt a kétirányú személyforgalom is az osztrák–magyar határon, amely a határ mentén élők mindennapjait jelentősen befolyásolta. Az osztrák kommunista párttal szimpatizáló önkéntesek csatlakoztak a magyar Vörös Hadsereghez, és átvonultak a határon Magyarország belső részei felé. A belőlük kialakított két zászlóalj a románok, egy a cseh csapatok ellen harcolt a Vörös Hadsereg soraiban. Április végén az osztrák önkéntesek egy része a hazatérés mellett döntött. A határtérségen átvonulva azonban nem kímélték a civil lakosságot sem, számos atrocitást követtek el.⁴⁸ Erre hivatkozva, egy esetleges bolsevik diktatúra exportjának megelőzése érdekében, az osztrák kormány rövid időre internálta őket. A másik oldalon pedig a nyugat-magyarországi területéről katonaköteles férfiak egy csoportja az 1919. májusi Vörös Hadseregbe történő besorozás elől Alsó-Ausztria és Bécs irányában elhagyta szülőföldjét.⁴⁹

Századok, 2018/4. 1304.

⁴⁶ Gerhard SCHLAG: I. m. 208.

⁴⁷ PRÁGER Miklós (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 1919. március–augusztus*. Kossuth, Budapest, 1959. 119–122.

⁴⁸ GÁBOR Sándorné: I. m. 116.

⁴⁹ Gerhard SCHLAG: I. m. 209.

A nyugat-magyarországi terület hovatartozását nem helyben, a régióon belüli erőviszonyok vagy a lakosság nemzeti identitása határozta meg, a döntés a világháborús győztesek kezében volt. Az osztrák fél helyzeti előnnyel rendelkezett, hiszen az osztrák béke delegációt meghívták, és meg is érkezett 1919. tavasz végén Saint-Germain-en-Laye-be. Az osztrák küldöttség, még ha csak írásos diplomáciai jegyzékek formájában is, de a helyszínen érvelhetett és lobbizhatott a nyugat-magyarországi terület megszerzése érdekében. 1919. június 2-án az osztrák béke delegáció átvette a békeszerződés szövegének első változatát, amely még az 1867-es régi határt erősítette meg Ausztria és Magyarország között.⁵⁰ Az osztrák delegáció válaszjegyzékében többek között arra hivatkozott, hogy az igényelt területet gazdasági kapcsolatai Bécshez kötik, és a főváros élelmiszer-ellátásában játszik szerepet, miközben felvetette egy népszavazás lehetőségét is.⁵¹ Az 1919. július 20-án átvett második verzió ugyan már az új burgenlandi határokat tartalmazta, de nem szólt népszavazásról.⁵² Karl Renner kancellár szeptember 10-én, további változtatás lehetősége nélkül, az új határokat kijelölő békeszerződést írta alá a saint-germaini kastélyban. A bécsi vezetés tisztában volt azzal, hogy vesztesként sikerült két kedvező területi eredményt is elérnie: a dél-karintiai népszavazás engedélyezését, illetve Burgenland (ekkor még beleértve Sopront is) Ausztriához csatolását. Ezzel a külpolitikai sikerrel a Renner-kormány, a szűk mozgástér ellenére is, elérte a vesztes országok lehetőségeinek maximumát. Egyetlen világháborús vesztes ország sem könnyelhetett el hasonló, bármennyire is korlátozott területi nyereséget. Azonban az osztrák kormányzat kénytelen volt Burgenland kapcsán továbbra is a kivárási politikájával élni. Ugyanis nem rendelkezett olyan katonai erővel, amellyel a területet birtokba tudta volna venni. Így Bécs azzal számolt, hogy

⁵⁰ *Stenographische Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich. Band 1.* 379. melléklet Österreichische Staatsdruckerei, Wien, 1920. 47.

⁵¹ Richard LEIN: I. m. 9.

⁵² ADÖ Band 2. 316. Dokument. 366–368.

amint Magyarország is aláírja a békeszerződését, békésen átengedi a területet. Nem így történt.

1919. augusztus, 1921 vége: a fegyveres politikai erőszak eszkalálódása

Az osztrák–magyar határon a kétirányú, politikai indíttatású mobilitás továbbra is intenzív maradt. A szociáldemokrata és kommunista tanácskormány tagjai családjukkal már augusztus elsején megérkeztek Bécsbe, pedig az osztrák minisztertanács csupán egy héttel később tárgyalta ügyüket és engedélyezte beutazásukat.⁵³ Ezek alapján az osztrák szociáldemokrata kormánytagok csupán egymás között egyeztettek a menedékjog megadása ügyében, és kész tények elé állították keresztényszocialista és nagynémet koalíciós partnereiket. Másrészt 1919 augusztusában a Tanácsköztársaságot Ausztriában átveszelő ellenforradalmi erők elkezdtek visszaáramolni Nyugat-Magyarországra. A főként Bécsben és Grazban tartózkodó polgári, jobboldali, nacionalista és ellenforradalmi személyek, illetve katonatisztek és az általuk szervezett kis katonai egységek jelentős része visszatért Magyarországra. Ezzel újabb és intenzívebb fejezetét nyitották meg a nyugat-magyarországi politikai és fegyveres erőszak történetének.

Az osztrák békeszerződés szeptemberben Ausztriának ítélte Burgenlandot, azonban ezt a magyar kormányzat nem tekintette magára nézve kötelező érvényűnek. A fegyverszünet óta eltelt rövid egy esztendő közép-európai tapasztalatai nagy vonalakban azt mutatták, hogy a versailles-i döntéshozók annak ítélik a kérdéses területet, amelyik ország azt fegyveresen is képes birtokba venni. A formálódó budapesti kormányzat és a határ menti, regionális, egymással is rivalizáló kis félkatonai erőközpontok is ennek fényében cselekedtek. A magyar fél a keményvonalas erődemonstráció és az Ausztriának ítélt terület (fél)katonai megszállása mellett döntött.

⁵³ ÖStA AdR BKA KRP (Kabinettsratsprotokolle) 36. 8. August 1919.

Nyugat-Magyarországon mind a tanács hatalom kiépítése, mind annak leépítése is viszonylag zökkenőmentesen zajlott. A Tanácsköztársaság helyi vezetői nagyobb ellenállás nélkül adták át helyüket a régi-új vezetésnek. A stájer Felzbachban két egykori k. u. k. tiszttel, Lehár Antal és Sigray Antal irányításával egy kisebb katonai egység várta a tanácsrendszer bukását. Lehár Antal augusztus 5-én visszatért Szombathelyre, ahol a helyi laktanyában azon tisztetekhez fordult támogatásért, akiket még az olasz frontról ismert. Augusztus 6-án Lehár rendkívüli állapotot hirdetett a rend és a jogbiztonság helyreállítása érdekében,⁵⁴ ezzel megkezdődött a felelősségre vonás is. A tanácsrendszer helyi vezetői közül többet letartóztattak, néhányat ki is végeztek. A felelősségre vonás minden nagyobb településre kiterjedt, így természetesen Sopronra is. A Tanácsköztársaság helyi funkcionáriusai közül többen átkeltek az osztrák határon, többségüket a csendőrség elfogta. Szamuely Tibor, a vörösteror legismertebb nyugat-magyarországi képviselője nem kapott Ausztriában menedékjogot. Amikor az osztrák csendőrök elfogták, Szamuely öngyilkos lett. A politikai erőszak nyugat-magyarországi elszabadulásáért a budapesti központi hatalom gyengesége és a sorra alakuló, egymással rivalizáló paramilitáris egységek tevékenysége együttesen volt a felelős. Az 1919 utolsó harmadában tomboló fegyveres politikai erőszak levezényelői és végrehajtói többségében nem helyi származásúak voltak. Elbocsátott katonatisztek és az elfoglalt magyar területeken egzisztenciát vesztett személyek⁵⁵ zsoldért, karriervágyból és/vagy személyes indíttatásból vettek részt a civil lakosság elleni erőszakos akciókban. Esetükben a személyes bosszú és egyéni frusztráció gyakran a politikai erőszak önállósuló dinamikáját eredményezte.⁵⁶ A megtorlást szolgáló akciók a térségben leginkább a zsidókat és az Ausztriához való csatlakozás mellett kiállókat sújtották.

⁵⁴ Anton LEHÁR: I. m. 95.

⁵⁵ BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország*. I. m. 126–128.

⁵⁶ Béla BODÓ: *Actio und Reactio. Roter und Weißer Terror in Ungarn 1919–1921*. In: Christian KOLLER–Matthias MARSCHIK (Hrsg.): *Die ungarische Räterepublik 1919. Innenansichten – Außenperspektiven – Folgewirkungen*. Promedia, Wien, 2018. 71–72.

Augusztus 13-án a budapesti kormányzat szimbolikusan is kinyilvánította ragaszkodását a burgenlandi területhez azzal, hogy Sigray Antalt nyugat-magyarországi kormánybiztosnak nevezte ki szombathelyi székhellyel.⁵⁷ Sigray az ellenforradalmi kurzusnak megfelelően a civil közigazgatás vezetésével az 1918 előtti főispánokat bízta meg, és megszüntette a német nyelvű lakosság rövid életű autonómiáját.⁵⁸ Az Ausztriához történő csatlakozást propagáló sajtótermékeket is cenzúra alá vonták. A szimbolikus politika és az erődemonstráció részeként 1919. szeptember végén Horthy Miklós, még kormányzóvá választása előtt, először Szombathelyre, majd Sopronba látogatott, amikor a román csapatok már a Dunánál jártak.

Augusztus folyamán egyre nőtt a térségben a katonai jelenlét. A fegyveres erőszak eszkalálódása idején a helyi lakosság aktív és passzív ellenállási stratégiák mentén élte mindennapjait. Augusztus végén egy kisebb, négy-ötezer főt érintő menekülthullám hagyta el a térséget, elsősorban nem a fehérterror miatt. Augusztus 30-án újra behívták az 1898-as évfolyamot a hadseregbe, a bevonulni nem akaró helyi fiatalok elhagyták hazájukat Ausztria felé.⁵⁹ Augusztus közepén több határ menti településen, Kőszegen, Rábakeresztúron (Heiligenkreuz) tüntetések voltak az Ausztriához csatlakozás érdekében. Ezeket a Lehár Antal vezette félkatonai osztagok erőszakkal feloszlatták. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek az Ausztria melletti tüntetések többnyire kívülről indukált, szervezett akciók voltak, és nem a helyi lakosság széles körű igényét tükrözték. A budapesti osztrák követ nyugat-magyarországi helyzetjelentésében arról számolt be, hogy az Anschlussvágy korlátozott és egy népszavazás aktuálisan magyar többséget eredményezne. A diplomáciai jelentés leszögezte továbbá, hogy már a világháború előtt és alatt sem fogalmazódott meg a helyi lakosságban igény az ausztriai csatlakozásra. A háborút követő válságos években az ilyen jellegű politikai demonstrációkat szűk, politikailag aktív csoportosulások hívták életre. Hans Cnobloch kö-

⁵⁷ Soós Katalin: I. m. 21–39.

⁵⁸ Gerhard SCHLAG: I. m. 305.

⁵⁹ Uo. 310.

vet úgy fogalmazott, hogy a helyi lakosság Ausztriával szembeni fenntartásai főként az élelmezési nehézségekkel függtek össze. Ezért volt a követ megítélése szerint szerencsés az az intenzív magyar propaganda, amely szerint Magyarországot, mint mezőgazdasági országot semmi esetre sem veszélyezteti éhínség.⁶⁰ A helyi lakosság pragmatikusan, többnyire vallási és nyelvi hovatartozástól függetlenül, a gazdasági tényezőket, a lehetséges jobb életfeltételeket kínáló ország mellett foglalt állást, már ha kikérték a véleményét. Mindez jelezte, hogy a nemzeti hovatartozás ekkor még korántsem volt elsődleges identitásképző elem.

1919 végén Bécs és Budapest is a kivárás és időhúzás politikáját folytatta, ami mindkét fél számára magában hordozta a reményt a terület megszerzésére. A helyi lakosok életében a diplomáciai sakkjátszmák nem okoztak változást, maradt a bizonytalanság. Mindkét kormányzat tisztában volt a geopolitikai realitásokkal és azzal, hogy a végleges döntés a Párizsban tárgyaló győzteseké. Bécs és Budapest lehetőségei a döntés befolyásolására a külpolitikai mozgáster különbségei miatt igen eltérőek voltak. Ausztria a szeptemberben aláírt békeszerződésének köszönhetően de jure szuverén államként, helyzeti előnyét kihasználva Burgenland megszerzése érdekében aktív külpolitikát folytatott: a csehszlovák és olasz diplomácia irányítóival tárgyalt.⁶¹ Ezzel szemben az éppen formálódó magyar külpolitika a de jure állami elismerés, a békeszerződés és a belső demokratikus legitimitás hiányában, illetve a minden oldalról területigénnyel fellépő szomszédokkal körülvéve, jóval szűkebb diplomáciai mozgásteret tudhatott magáénak. A magyar kormányzat a fegyveres erőszakban kereste a megoldást, így hallgatólagosan engedélyezte a nyugat-magyarországi területen koncentrálódó félkatonai jelenlétet. A november végén bécsi magyar követté kinevezett Gratz Gusztáv nemcsak az osztrák monarchistákkal, hanem bajor szélsőjobboldali csoportosulásokkal is intenzív kapcsolatokat ápolt. Ennek a tartós szélsőjobboldali, osztrák, bajor és magyar együttműködésnek többek között a szociáldemokrata többségű Renner-kormány megdöntése

⁶⁰ ADÖ Band 2. Dokument 349. 425–428.

⁶¹ A csehszlovák és olasz, Burgenland kérdését is érintő szerződésekről bővebben Richard LEIN: I. m. 15–25.

volt a célja,⁶² amelyet a tervek szerint egy Magyarországgal szemben főként Burgenland ügyében megengedőbb keresztényszocialista kormány követett volna. Az 1920. márciusi Kapp-puccsal ez a transznacionális paramilitáris együttműködés újabb lendületet kapott.⁶³ 1920 folyamán a nyugati megyékben fokozódott a félkatonai zsoldos csapatok bővítése, ebben olyan leszerelt szélsőjobboldali katonatisztek, mint Kozma Miklós, Héjjas Iván és Prónay Pál is aktív szerepet vállaltak. Ezek az alakulatok több alkalommal is betörték osztrák területre, hogy a határ közelében lévő raktárakból fegyverekhez jussanak, amivel a nyugat-magyarországi terület átadását akarták megakadályozni. A transznacionális kapcsolati hálóval rendelkező szélsőjobboldali magyar tisztek ellenségképét a „vörös” Bécs és a zsidók testesítették meg, amelyek „legyőzése” érdekében bajor és osztrák kapcsolataikra igyekeztek támaszkodni.⁶⁴

Nyugat-Magyarországon az 1920. január 25-i nemzetgyűlési választáson a legtöbb szavazatot a Keresztényszociális Gazdasági Párt kapta. Ezekben az években Vas megye és a szombathelyi püspökség, Sigray Antal, Lingauer Albin és Mikes János püspök tevékenységének köszönhetően a magyar legitimizmus központjává vált, amely IV. Károly 1921-es visszatérési kísérleteiben is fontos szerepet kapott. Június 4-én Magyarország a trianoni békeszerződés aláírásával de jure is elismerte Burgenland Ausztriához tartozását. A Nagykövetek Tanácsa felszólította a két érintett országot, hogy kezdjenek közvetlen tárgyalásokat az új határról. 1920 nyarán azonban nem csak az osztrák–magyar határ kérdése volt bizonytalan a térségben. Az osztrák csendőrség csak július végén foglalta vissza a délstájer Bad Radkersburgot, így a határ

⁶² Soós Katalin: Magyar–bajor–osztrák titkos tárgyalások és együttműködés 1920–1921. In: *Acta Historica XXVII*. Szeged, 1967. 3–43.

⁶³ Ludger RAPE: *Die österreichischen Heimwehren und die bayerische Rechte 1920–1923*. Europaverlag, Wien, 1977.

⁶⁴ A magyar szélsőjobboldali tisztek transznacionális kapcsolatairól bővebben: Ibolya MURBER: Ein Instrument ungarischer Außenpolitik? Die österreichischen Heimwehren als Akteure in transnationalen rechtsradikalen Netzwerken in den späten 1920er Jahren. In: Adrian HÄNNI–Daniel RICKENBACHER–Thomas SCHMUTZ (Hrsg.): *Über Grenzen hinweg. Transnationale Politische Gewalt im 20. Jahrhundert*. Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2019 [megjelenés alatt].

kijelölése a délszláv állam irányában is csak ekkor kezdődhetett meg.⁶⁵ Az 1920. október 1-jén életbe lépő osztrák alkotmány Burgenlandot az Osztrák Szövetségi Köztársaság részeként már önálló és egyrangú tartományként ismerte el. Ezt az államjogi tényét 1921. januárban önálló törvényben is szabályozták.⁶⁶

Az osztrák–magyar közvetlen tárgyalások 1920 őszen–telén sem vezettek eredményre. A magyar fél – de facto még a terület birtokosaként – húzta az időt, pedig 1920. november 13-án a budapesti parlament ratifikálta a trianoni békeszerződést. A tárgyalások 1921 elején folytatódtak, azonban IV. Károly 1921. húsvéti visszatérési kísérlete miatt ismét megakadtak. A folytatásra csak májustól került sor, miután az osztrák külpolitika ismét egy csehszlovák közeledéssel való fenyegetéssel gyakorolt nyomást magyar tárgyalópartnerére.

A Nagykövetek Tanácsa az 1921. augusztus 27-i időpontot jelölte ki a megszállt területek kiürítésére. Ekkorra kellett a délszláv csapatoknak is elhagynia a Baranya-háromszöget, és átadnia Magyarországnak, illetve a magyar félnek kiürítenie a nyugat-magyarországi területeket, és átadnia Ausztriának. A szerb csapatok kivonultak, és augusztus 22-én a magyar csapatok birtokba vették Pécsét. Így a délszláv határon nem történt Magyarország számára a trianoni békeszerződéstől eltérő, kedvező határkiigazítás. Ehhez képest Burgenlandot Dél-Karintiához hasonlóan két zónára osztották. A nyugat-magyarországi, többségében német nyelvű A zóna hivatalos kiürítése augusztus 27-éig befejeződött, ezzel párhuzamosan azonban a kiürített területre a térségben szervezeten várakozó félkatonai magyar alakulatok bevonultak. A Sopron környéki B zóna kiürítését a magyar kormány megtagadta.⁶⁷ Ugyanezen a napon

⁶⁵ Ute WEINMANN: Die südslawische Frage und Jugoslawien. Grenzziehungen im Süden Österreichs unter besonderer Berücksichtigung der Kärntenproblematik. In: Helmut KONRAD–Wolfgang MADERTHANER (Hrsg.): I. m. 130.

⁶⁶ 1921/85. Bundesverfassungsgesetz vom 25. Jänner 1921 über die Stellung des Burgenlandes als selbstständiges und gleichberechtigtes Land im Bund und über seine vorläufige Einrichtung. Forrás: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=bg&datum=19210004&seite=00000305> (letöltve: 2019. 05. 13.).

⁶⁷ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2001. 221–222.

Sopronba megérkezett az impériumváltás felügyeletére az antant katonai missziója harminc tiszttel.⁶⁸ A területátadás azonban nem jár sikerrel. A magyar paramilitáris alakulatok több helyszínen is tűzharcba keveredtek a bevonuló osztrák csendőrséggel, civil áldozatok is voltak. 1921. augusztus végére ismételten patthelyzet alakult ki. Az antant nyomására diplomáciai jegyzékváltásra került sor Bécs és Budapest között. Az antant ultimátumának megfelelően október elején bevonuló osztrák csendőrséget azonban a magyar szabadcsapatok ismételten feltartóztatták. A terület végleges átadásának megakadályozására Prónay Pál egyesítette a dél-burgenlandi szabadcsapatokat, amelyek tagjai többnyire nem helyiek voltak, és október 4-én Felsőőrött (Oberwart), Bethlen István miniszterelnök tudtával⁶⁹ kikiáltotta az önálló Lajtabánságot.⁷⁰ Ez a tiszavirág életű önjelölt államalakulat csupán létezésével és az ott állomásozó félkatonai szervezetek jelenlétével azonban új és kedvezőbb tárgyalási pozíciót eredményezett Magyarország számára. 1921. október 11–13. között Olaszország közvetítésével tárgyalásokra került sor Velencében. Már a tárgyalások megkezdése előtt az antant, Ausztria és Magyarország között körvonalazódott az alapvető kérdésekben a kompromisszumos megegyezés lehetősége.⁷¹ Ennek értelmében mindkét egykori világháborús vesztes ország hajlandó volt engedményre: Johannes Schober kancellár – antant nyomásra – lemondott az új tartomány természetes fővárosáról, Sopronról, azaz beleegyezett a népszavazás megtartásába. Bethlen István miniszterelnök pedig elfogadta Burgenland Ausztriához kerülését, és megígérte a szabadcsapatok kivonását.

November 13. és december 4. között fegyveres incidens nélkül lezárult az impériumváltás. Ez egyrészt a kompromisszumos velencei megegyezésnek köszönhető, másrészt nem elhanyagolható az sem, hogy a Vas megyei központtal tevékenykedő

⁶⁸ Gerhard SCHLAG: I. m. 401.

⁶⁹ ROMSICS Ignác: I. m. 223.

⁷⁰ A témáról számos katona- és politikatörténeti összefoglaló született, lásd BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország*. I. m., bibliográfia.

⁷¹ Béla RÁSKY: I. m. 150.

monarchista csoportosulások elérkezettnek látták az időt IV. Károly újabb visszatérésére. Szabadcsapataikat mozgósítva október 20-án fogadták a Sopron megyei Dénesfán repülőgéppel landoló egykori uralkodót. A nyugat-magyarországi félkatonai alakulatok jelentős része csatlakozott az akcióhoz, és az uralkodópárt kísérvé, Budapest irányában elhagyta a térséget.⁷² Ez a fenyegető katonai csapatösszevonás lehetősége azonban jelezte a Horthy köré csoportosuló új politikai elitnek, hogy a nyugat-magyarországi félkatonai akciók irányítása kicsúszott a kezéből, ezért elérkezettnek látta az időt a felszámolásukra.

A soproni népszavazásra 1921. december 14-én került sor. Arról, hogy a népszavazás eredménye csaláson alapult-e,⁷³ a kortársak és az utókor is sokat polemizált.⁷⁴ December 7-én érkezett meg a városba az antant népszavazást felügyelő katonai missziója közel 450 fővel, közvetlenül az alsó-sziléziai népszavazás helyszínéről. A szavazásra jogosultak, 90%-os részvétellel, a Magyarországhoz tartozás mellett döntöttek. Sopronban a Magyarország melletti voksok aránya 70% felett volt, a környező nyolc faluban 45,5%, ami átlagban 65%-ot jelentett. Az első világháborút lezáró békeszerződések nem irányoztak elő népszavazásokat a közép-európai térség nyelvileg vitás határterületeire. Közép-Európában 1920–1921 folyamán az antant által határmódosítás céljából engedélyezett népszavazásra csak akkor került sor, ha korábban félkatonai alakulatok fegyveres akcióikkal megkérdőjelezték egy terület győztesek által meghatározott hovatartozását, amint ez Dél-Karintia, Alsó-Szilézia és Sopron esetében is történt. Sopron átadására 1922. január elején került sor, ekkor az antant katonai felügyelőbizottsága elhagyta a várost, és helyüket átvették a magyar hadsereg alakulatai. 1922. januárban Bethlen miniszterelnök Bécsbe látogatott. A két kormányfő szóban még egyszer megerősítette a

⁷² A második királypuccs kontextusáról bővebben: Romsics IGNÁC: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 133–138.

⁷³ A népszavazás magyar megfigyelője, Villáni Frigyes csalásra vagy arra utaló jelekre beszámolójában még utalást sem tesz, lásd VILLÁNI Frigyes: I. m. Az ausztriai megfigyelő távollétével demonstrálta egyet nem értését, így nincs osztrák beszámoló a népszavazásról.

⁷⁴ Erről bővebben Béla RASKY: I. m. 150–155.

kölcsönös kompromisszumos megállapodást.⁷⁵ Ennek értelmében a két világháború között Burgenland hovatartozásának a megkérdőjelezése államközi szinten nem merült fel többet.⁷⁶

1922–1924: a végleges államhatár megállapítása

A saint-germaini és a trianoni békeszerződések csak nagy vonalakban jelölték ki az osztrák–magyar határvonalat. A békeszerződések rendelkezéseinek végrehajtására önálló feladatkörrel és döntési jogkörrel bíró bizottságok alakultak, többek között határmegállapító bizottságok is. Ezek feladata az államhatár vonalának helyszíni kijelölése és annak technikai-fizikai megjelölése volt. Az esetleges változtatásokhoz a Nagykövetek Tanácsának jóváhagyására volt szükség. Az osztrák–magyar új határvonal kijelölésére már 1921 nyarán létrejött az angol, olasz, japán, osztrák és magyar összetételű határkijelölő bizottság. Bethlen 1922. januári bécsi látogatásakor a határhúzás kérdésében is egyeztettek, és megvitatták az osztrák és magyar javaslatokat. A tényleges munka megkezdésére csak 1922 elején, a fegyveres politikai erőszak lecsengése után nyílt lehetőség. A határkijelölő bizottság északról délre haladva beutazta a helyszínt, a személyes benyomások gyűjtése mellett kérdőíves felmérést is végeztek a helyiek között. Céljuk a közlekedési és gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok feltárása és a felekezeti hovatartozás feltérképezése volt. Azonban a kérdőívezést hamarosan felfüggesztették, mivel azok gyakran a sérelmek hangoztatását szolgálták, és a különféle manipulációk miatt veszítettek hatékonyságukból.⁷⁷ Jellemző volt továbbá, hogy egyes települések memorandumaikban közvetlenül a Népszövetséghez fordultak panaszaikkal. Ezek tartalma a gazdasági indokok prioritását mutatta a nyelvi-etnikai hovatartozással szemben. A határmegállapító bizottság döntéseire első-

⁷⁵ Peter HASLINGER: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922–1932*. Peter Lang, Frankfurt a. M.–Bern, 1994. 42–43.

⁷⁶ MURBER Ibolya: *A kisállamiság korlátai. Az osztrák–magyar kapcsolatok 1927–1932 között*. Habilitációs disszertáció. ELTE BTK, Budapest, 2012. 220.

⁷⁷ VILLÁNI Frigyes: I. m. 51.

sorban a gazdasági tényezők mérlegelése hatott. Alapvetően arra törekedtek, hogy a mezőgazdasági egységeket, birtokokat a határ ne válassza szét, illetve a terület vízrajzi és közlekedési adottságaira is odafigyeltek. Az 1922. kora tavaszi terepfelmérő munkálatokat még a csendőrség és a csempészek közötti tűzpárbajok is nehezítették.⁷⁸ A határkijelölő bizottság által kijelölt részletes határvonalat 1922. november 22-én hagyta jóvá a Nagykövetek Tanácsa. Ennek következtében Ausztriához került három Fertő tó menti település, míg Magyarországnál maradt tíz, elsősorban dél-burgenlandi település. A határmegállapító bizottságok működése következtében Magyarország új déli és keleti határán egyáltalán nem történt a trianoni békeszerződéshez képest kedvező határkorrekció. Csupán az északi határ mentén került vissza két település és egy kőszénbánya Csehszlovákiától Magyarországhoz.⁷⁹ A magyar és az osztrák félnek a határjelölő oszlopok anyagáról és formájáról hosszú egyeztetések után, csak 1924-ben sikerült megegyeznie. Az oszlopok 1924 júliusában kerültek kihelyezésre.⁸⁰ 1924 augusztusában tartotta meg az osztrák–magyar határkijelölő bizottság az utolsó, hetvenedik (!) ülését.⁸¹

A határkijelölő bizottság közvetlen, helyszíni tevékenysége inkább polarizálta a településeket és növelte a helyi feszültséget, mint megnyugvást hozott. A lakók többnyire nem nyelvi-etnikai alapon, hanem a gazdasági-társadalmi kapcsolataikat mérlegelve döntöttek. A gazdasági érvek döntő szerepe és a kompromisszumos megoldás azonban nem csak az osztrák–magyar határvidéket jellemezte. Az 1920. októberi dél-karintiai népszavazás is hasonló mintázatot mutatott. Klagenfurtot az antant egyértelműen Karintianak ítélte, míg a tartomány fővárosától délre lévő, többségében szlovének lakta vonzáskörzetben népszavazást írt ki. Az itteni szlovén többségű települések gazdasági-kereskedelmi megfontolások alapján az Ausztriához tartozás mellett voksoltak.

⁷⁸ Béla RÁSKY: I. m. 155–156.

⁷⁹ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. I. m. 226–227.

⁸⁰ VILLÁNI Frigyes: I. m. 71–72.

⁸¹ Gerhard SCHLAG: I. m. 504.

A véletlenszerű események is befolyással bírhattak a konkrét határvonal kijelölésére. Anekdotaszzerű az a történet, amely a dél-burgenlandi alsó Pinka-völgy Ausztriánál maradásáról szól. A határmegállapító bizottság megérkezése előtt Franz Jelosić horvát anyanyelvű személy jelentkezett, hogy japán hadifogságban megtanult japánul, így szívesen érvel a delegáció japán tagjánál az Ausztriánál maradás mellett. A lelkes horvát utólagosan az osztrák közigazgatástól hazafias tetteiért elismertő oklevelet is kapott.⁸²

A határhúzás körüli polémia azt mutatta, hogy a helyi identitások képlékenyek voltak, és gyakran átfedések is kialakultak. Ez összefüggött többek között a helyi lakosság 1918 előtti politikai aktivitásának alacsony fokával, a világháború utáni többéves politikai válság állapotával⁸³ és a politikai erőszak tartós jelenlétével is. A világháború előtti politikai aktivitás tekintetében Nyugat-Magyarországon is erős volt a vidék és a város különbsége. A politikai inaktivitás főként a vidéki, kistelepülésen élő lakosságot jellemezte, ami a cenzusos választójognak és az elsősorban a rendi alapon szerveződő politikai elitnek volt a következménye. A nagyobb városokban, mint Sopronban, az intenzív egyesületi életnek és a választójoggal rendelkező polgárok magasabb számának köszönhetően erős lokális identitás fejlődött ki.⁸⁴

Az impériumváltás után

Az impériumváltás jogi hátterét az 1921. januári úgynevezett Burgenland-törvény biztosította, amely lehetővé tette, hogy a magyar jogszabályokat az osztrák jogi szabályozások felülírassák. Azonban maradtak olyan magyar rendelkezések, például az alapoktatásra vonatkozó 1868-as törvény, amelyek az

⁸² Johann TEMMEL: „Ohne Szombathely können wir nicht leben!” *Der Anschluß des Burgenlandes an Österreich mit besonderer Berücksichtigung der Grenzziehung im unteren Pinkatal*. Diplomarbeit. Universität Wien, Wien, 1993. 89–90.

⁸³ Peter HASLINGER: *A regionális identitás*. I. m. 69.

⁸⁴ TÓTH Imre: I. m. 100.

1930-as évek végéig érvényben maradtak.⁸⁵ A közigazgatásban és főként az oktatásban előfeltétellé vált a német nyelvű kommunikációs készség, így minden bizonnyal számos, német nyelven nem elégségesen beszélő hivatalnok és tanár hagyta el emiatt Burgenlandot.⁸⁶ A magyar tankönyvek használatát betiltották, a térképeken és más tanítási eszközökön a magyar feliratokat letakarták.⁸⁷ Mivel az új tartomány természetes fővárosát, Sopront elveszítette, így 1925-ig kellett várni, amíg Eisenstadt lett Burgenland végleges fővárosa.

Az 1922. júniusi burgenlandi tartományi választásokon az országos trenddel, a keresztényszocialista-nagynémet koalícióval szemben, az osztrák szociáldemokrata párt győzött. Ez több okból is figyelemre méltó. Egyrészt az 1920. januári magyarországi választáson a térségben még egy keresztényszocialista párt nyert. Másrészt vidéki paraszti és nem városi munkás választók éltek itt, akik a korszakban jellemzően nem baloldali pártot választottak. Azonban a választási eredmény ellenére a tartományi kormány megalakítására az osztrák keresztényszocialista-nagynémet koalíció kapott felhatalmazást. Ennek következtében Burgenland politikai térképe is hasonult az Ausztria egészére – Bécs és Karintia kivételével – jellemző jobboldali politikai erőviszonyokhoz. 1922. július 15-én Eisenstadtban Ignaz Seipel keresztényszocialista kancellár személyesen nyitotta meg a burgenlandi tartományi parlamentet.⁸⁸ Ezzel a szimbolikus politikával a keresztényszocialista-nagynémet koalíció is birtokba vette az új tartományt.

A burgenlandi magyarok a két világháború között nem rendelkeztek saját politikai párttal. Az impériumváltást követően a Magyarország mellett nyilvánosan kiálló politikai szereplők java része elhagyta Burgenlandot. Akik maradtak, a társadalmi mobilitás és érvényesülés érdekében, nem hangoztatták magyar mivoltukat, és az akkulturációra törekedtek. Az 1924-

⁸⁵ Peter HASLINGER: *A regionális identitás*. I. m. 68.

⁸⁶ Az első világháborút követően Burgenlandból Magyarországra „menekültekről” eddig még nem született tudományos kutatás.

⁸⁷ Peter HASLINGER: *A regionális identitás*. I. m. 77.

⁸⁸ *Güssiner Zeitung*, 1922. július 23. 1.

es végleges határrendezést követően az ott lakók nem kérdőjelezték meg az impériumváltást. Azonban az osztrák rendőrség titkos ügynöki megfigyelései azt jelezték, hogy az évekig tartó politikai és katonai erőszak nem tűnt el nyomtalanul a lakosság emlékezetéből. A „fosztogatástól való szorongás” jelen volt a határ menti lakosság mindennapjaiban, miközben a Magyarországhoz tartozás és az osztrák államisággal szembeni lojalitás kérdése nem volt tartósan a közbeszéd tárgya.⁸⁹

Pedig az impériumváltás nem volt kedvező a háború előtt kialakult tér- és gazdaság szerkezetre nézve. Az új határ következtében a fontosabb nagyvárosok, iparukkal, piacukkal, szolgáltatási szektorukkal együtt Magyarországon maradtak, míg a vonzásokörzeteik Ausztriához kerültek. A régi határok között kialakított közlekedési hálózatban is – amely csupán áthaladt Burgenlandon –, jelentős károkat okozott az új határ. A vasúti csomópontok Magyarországon maradtak, így több vasútvonal Burgenlandban vakon végződött.⁹⁰ Burgenland északi és déli területei között a mai napig nincs vasúti összeköttetés. Az impériumváltással megszűnt Bécs térszervező hatása a térségre nézve. A régió városi központjai, Kőszeg, Szombathely és Sopron is elveszítették vonzásokörzetük nagy részét. Helyüket részben több kisebb, új regionális központ vette át. Számos, addig csekély jelentőséggel bíró burgenlandi kistelepülés nagyobb vonzásokörzetre tett szert, térszervező szerephez juthatott, így az új határ nyerteseivé váltak, ahogy ez Felsőőr (Oberwart), Felsőpulya (Oberpullendorf), Németújvár (Güssing), vagy a stájer Hartberg települések esetében történt. Azonban ezek munkahelyteremtő képessége nem bizonyult elégségesnek, így a két világháború között is folytatódott a kivándorlás a tengerentúlra. Például 1939-ben a Güssingi (Németújvári) járás lakosságának

⁸⁹ ÖStA AdR NPA Karton 802 Liasse Ungarn, 4/5, 1922-1B-2478. Sauerbrunn 21.7.1922.

⁹⁰ A határvidék közlekedéstörténetéről bővebben: KALOCSAI Péter: Vasúti változások és hatásai az osztrák–magyar határ mentén az első világháború után. In: HORVÁTH Balázs–HORVÁTH Gábor (szerk.): *Közlekedéstudományi konferencia*. Széchenyi István Egyetem–Közlekedéstudományi Egyesület, Győr. (DVD) 1–20.

21%-a (8200 személy) az Egyesült Államokban élt.⁹¹ A mindennapi élet területén is lecsapódtak az új határhúzás negatív következményei, például a telekkönyvek jelentős része az első években Magyarországon maradt. A Fertő tó közeli Somfalva (Schattendorf) lakóinak – többszöri megkeresésük ellenére – 1926-ig kellett várniuk, amíg Soprontól megkapták a telekkönyveket, ami a helyi ingatlanforgalomban okozott nehézséget.⁹² 1923-ban Ausztriában bevezették a borra kivetett adót, aminek következtében nemcsak a legális burgenlandi borkereskedelem szűnt meg csaknem teljesen, hanem rendkívül megnőtt a Burgenlandból Sopron irányába átcsempészett illegális bor forgalma is.⁹³

Összefoglalás

A többi osztrák és magyar új, első világháború utáni államhatárhoz képest a burgenlandi határ formálódott ki a leglassabban (1918–1924). Az 1918. késő őszi osztrák igény megfogalmazásakor még senki sem látta, hogy mi lesz a történet vége. Az első világháború végén a győztes antant jóváhagyása nélkül nem lehetett új határokat húzni. Az osztrák és a magyar válságmenedzselésnek egyaránt része volt a terület hovatarozásáért vívott alkufolyamat befolyásolásának igénye. Bécs és Budapest is a maga módján, mozgástere bővítésével törekedett a kedvezőbb alkupozíció elérésére, ami magával hozta a politikai és fegyveres erőszak tartós megjelenését is a régióban. Ennek hatásai az impériumváltást követően sem múltak el nyomtalanul a helyi lakosság emlékezetében. A területért vívott diplomáciai csatározások Bécs és Budapest átmeneti elhidegülését és a politikai erőszak kiterjedését eredményezték. A helyi lakosság számára ezekkel a divergáló tendenciákkal szemben elsősorban a túlélés

⁹¹ Auswanderung der Burgenländer nach Übersee. Forrás: <https://derstandard.at/677544/Auswanderung-der-Burgenlaender-nach-Uebersee> (letöltve: 2019. 05. 13.).

⁹² Artinger HERIBERT: *Chronik der Freistadt Rust*. Vinothek, Graz, 2002. 105.

⁹³ Burgenländische Landesarchiv, BH-Akten. Bez. Hauptmannschaft Eisenstadt. 10. Vorfällenheitsberichte 1923. Zl. 4-11/62/1923.

érdekében a transznacionális, határon átívelő kapcsolatok és struktúrák értékelték fel. A nyugat-magyarországi minden napokat nagyban befolyásolták az élelmiszer- és fegyvercsempészés, a határon átnyúló kétirányú migráció és a helyi, önszerveződő véderők felállítása és ezek egymásra hatása. Ezek a helyi stratégiák azonban gyakran különböztek a budapesti és bécsi központokból előirányzott „nemzeti-nacionalista” elvárásoktól. A lakosság széles rétegei az impériumváltás felülről és kívülről ráerőltetett realitásához elsősorban gazdasági, és nem politikai, etnikai motivációk mentén alkalmazkodtak.

A magyar történelmi emlékezetben olyan kép él Burgenland elvesztéséről, hogy ez fáj a legkevésbé, mert ez etnikai alapon „igazságos” határ volt. Pedig ezen határmeghúzás alkalmával sem elsősorban a nyelvi-etnikai elv döntött. Nem is dönthetett, mert ez egy nyelvi heterogén határvidék volt, ahol a többnyelvűség volt a normalitás. A bécsi kormányzat jó időben és jó helyen tudott lobbizni a terület megszerzéséért. Az osztrák békedelegáció már 1919 nyarán Saint-Germain-en-Laye-ben érvelni tudott a terület megszerzése érdekében, míg a Tanácsköztársaság alatt a magyar külpolitikai mozgástér nem tette lehetővé a magyar ellenérvek prezentálását. Otto Bauer osztrák külügyminiszter megítélése szerint az antant Burgenland Ausztriának ítéletével jutalmazta az országát a bolsevizmussal szembeni ellenállásáért.⁹⁴ Magyarország legfontosabb érve Sopron megtartása, illetve a népszavazás kikényszerítése érdekében az 1919 ősze óta a térségben jelen lévő félkatonai csoportok aktivitása volt. Azonban az a közfelfogás, hogy a versailles-i döntéshozók azért ítélték Burgenlandot Ausztriának, mert nem volt a helyi viszonyokról elég ismeretük, nem helytálló. Elég csak az amerikai történész, Archibald Cary Coolidge által vezetett antantmisszióra gondolnunk, amelyben a földrajztudós Lawrence Martin őrnagy is részt vett, aki már 1919 elején egy alapos felmérést készített a nyugat-magyarországi terület lakossági összetételéről és gazdaságszerkezetéről, amely alapján a régi, 1867-es határ keletebbre tolását javasol-

⁹⁴ Otto BAUER: *Die österreichische Revolution*. Hrsg. Thomas GIMESI. Caesarpress, Wien, 2015. 155–156.

ta.⁹⁵ A győztesek nem hagyták magukra a veszteseket a területi vitájuk során, a politikai erőszak kordában tartása érdekében. Amikor a terület hovatartozása körül 1920–1921-ben leginkább elmérgesedett a viszony Ausztria és Magyarország között, az antant nemzetközi katonai missziót küldött Sopronba, hogy a helyszínen ismerje meg a kialakult álláspontokat. Az antant a soproni népszavazás lebonyolításakor is biztosította a nemzetközi katonai felügyeletet, noha Sopron és környéke nyelvi alapon akár mindkét államhoz is tartozhatott volna. Burgenland és természetes fővárosának szétválasztása a lassan kikristályosodó osztrák és magyar kompromisszumnak volt köszönhető, amely megnyitotta az utat a két ország 1927–1928-tól egyre elmélyülő jószomszédi viszonya előtt. A nyugat-magyarországi/burgenlandi impériumváltásnak azonban ma sincs közös, magyar és osztrák olvasata, a közös elemmé csupán a „mindent elválasztó” új határ realitása vált.

⁹⁵ Lawrence MARTIN: Akten und Dokumente des Außenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlußfrage 1919–1920. *Burgenländische Forschungen Heft*, 1977/67. 95.